

Badania nad epoką wczesnonowożytną

Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie
Pałac Karnickich
Aleje Ujazdowskie 39, 00-540 Warszawa
Email: dhi@dhi.waw.pl
www.dhi.waw.pl

w Niemieckim Instytucie Historycznym w Warszawie

Badania nad epoką wczesnonowożytną w Niemieckim Instytucie Historycznym w Warszawie

Badania nad epoką wczesnonowożytną w Niemieckim Instytucie Historycznym (NIH) w Warszawie odgrywają od początku jego istnienia istotną rolę. Historyczne terytorium dawnej Rzeczypospolitej, jak i całej Europy Środkowo-Wschodniej, było od dawna areną politycznych rozłamów i ruchów migracyjnych. Był to obszar różnorodnej wymiany kulturowej oraz kształtowania się tożsamości w wymiarze regionalnym i ponadregionalnym. Zjawiska te miały istotne znaczenie nie tylko dla wzajemnych oddziaływań polsko-niemieckich, ale również dla historii ogólnoeuropejskiej w późniejszych okresach. Dlatego też epoka wczesnonowożytna w dawnej Rzeczypospolitej jest tak ważna w NIH w Warszawie. Obok klasycznych badań historycznych prowadzone są również prace o charakterze interdyscyplinarnym, jak np. w zakresie studiów żydowskich (Jürgen Heyde, Maria Cieśla) oraz historii sztuki (Almut Bues, Sabine Jagodzinski).

Pracownicy naukowcy badający epokę wczesnonowożytną biorą udział w wielu konferencjach międzynarodowych. Prowadzona jest także owocna współpraca z warszawskimi instytucjami badawczymi zajmującymi się, między innymi, epoką wczesnonowożytną w Europie Środkowo-Wschodniej, takimi jak Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk i Archiwum Główne Akt Dawnych, jak również z zagranicznymi instytucjami naukowymi.

Dotychczasowe projekty koncentrowały się wokół zagadnień historii kościoła oraz polityki religijnej, badanych z perspektywy kościelnych struktur komunikacyjnych na terenie dawnej Rzeczypospolitej. W tym obszarze Almut Bues zrealizowała projekt dotyczący życia i działalności dominikanina Martina Grunewega (1562–ok. 1606). Efektem tego projektu były, oprócz wystawy w Klasztorze Dominikanów w Krakowie, liczne publikacje. Z kolei ponadczasowe wzajemne stereotypy Polaków i Niemców, analizowane z perspektywy wczesnonowożytnej, oraz problematyka rządów despotycznych XVI stulecia stanowiły przedmiot badań Igora Kąkolewskiego.

Zdjęcie na okładce: Rzeźba Marsa przed fasadą pałacu w Wilanowie (fot. Sabine Jagodzinski)

Warszawa, listopad 2016 r.

© Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie

Wyniki badań publikowane są w rozmaitych instytutowych seriach wydawniczych, jak np. „Quellen und Studien” („Źródła i Studia”). W ramach tej serii ukazują się monografie, prace zbiorowe oraz edycje tekstów źródłowych. Wśród wydawnictw dotyczących epoki wczesnonowożytnej należy także wymienić tłumaczenia publikacji wybitnych historyków polskich i niemieckich z języka polskiego na niemiecki, jak np. Antoniego

Mączaka i Edmunda Kizika, bądź też z języka niemieckiego na polski, jak np. Gottfrieda Schramma, Heinza Schillinga, Johannes Burkhardta i Barbary Duden. W ramach badań unii polsko-saskiej planowane jest niemieckojęzyczne wydanie monografii *Polacy w osiemnastowiecznym Dreźnie* autorstwa Jacka Staszewskiego. Prace te publikowane są w serii „Klio in Polen” oraz „Klio in Niemczech”.

Wydawnictwa Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie (fot. NIH w Warszawie)

Historia epoki wczesnonowożytnej obecna jest również w licznych organizowanych przez Instytut lub przy jego współudziale konferencjach, warsztatach i wystawach. Oprócz sesji o podróżowaniu (2010) czy społecznej funkcji ubrania (2013) w średniowieczu i epoce wczesnonowożytnej, zorganizowanych każdorazowo w współpracy z Instytutem Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, należy również wymienić sympozjum dotyczące unii polsko-saskiej (2015), zorganizowane wspólnie z Uniwersytetem w Gießen oraz Instytutem Historii PAN. W kooperacji z Archiwum Głównym Akt Dawnych przygotowano konferencję dotyczącą traktatów pomiędzy Zakonem Krzyżackim, Rzeczpospolitą a Prusami Królewskimi (2013), jak również spotkanie dotyczące Hołdu Pruskiego (2015). W ramach udziału w międzynarodowym zespole badawczym

HERA Joint Research Programme „Marrying Cultures. Queens Consort and European Identities 1500–1800” miały miejsce wystawa poświęcona małżeństwom dynastycznym na Zamku Królewskim w Warszawie oraz warsztaty „Frictions and Failures – Cultural Encounters in Crisis” (2016).

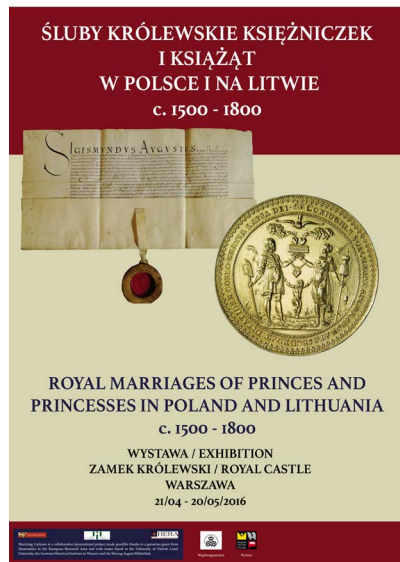

Uczestnicy konferencji „Unia polsko-saska” 2015 r. (fot. NIH w Warszawie)

Uznani międzynarodowi eksperci prezentują szerszej publiczności problematykę wczesnonowożytną w trakcie cyklicznie odbywających się w NIH wykładów wtorkowych, nie ograniczając się tylko do obszaru Europy Środkowo-Wschodniej. W ostatnich latach poruszano problemy przednowoczesnych regionów przygranicznych oraz wymiany kulturowej. Historia Świętego Cesarstwa Rzymskiego prezentowana była w aspektach religijnym, ustrojowym oraz komunikacji i mediów. Wśród prelegentów należy wymienić między innymi Friedricha Battenberga Wiesego, Johannes Burkhardta, Raingard Esser, Utę Frevert, Wolfganga Schmalego, Matthiasa Schnettgera, Barbarę Stollberg-Rilinger, Markusa Völkela i Helen Watanabe-O’Kelly.

Instytutowy program stypendialny regularnie umożliwia młodym naukowcom kilkumiesięczne pobyty badawcze w Warszawie. Ich celem są kwerendy archiwalne oraz współpraca naukowa z pracownikami NIH. Cotygodniowe seminaria stanowią forum do owocnej dyskusji i wymiany myśli. Ponadto renomowani naukowcy odbywają wielomiesięczne staże jako naukowcy wizytujący. Prowadzą oni własne badania, które jednak tematycznie nawiązują do projektów naukowych pracowników NIH. W ostatnich latach wśród stypendystów było wielu historyków badających epokę wczesnonowożytną.

Bieżące projekty Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie poświęcone badaniom nad epoką wczesnonowożytną realizowane są w dwóch programach badawczych. Prowadzone są z perspektywy historii, historii sztuki i studiów żydowskich. W ramach programu badawczego „Regionalność i powstawanie regionów” rozważane są w sposób diachroniczny kwestie strukturalnych procesów regionalizacji oraz dyskursów regionalnych. Region jako historyczna, zmienna kategoria wzorców myślenia i obszarów działania miał szczególne znaczenie w społeczeństwach przednarodowych.

Plakat wystawy „Śluby królewskie książąt i księżniczek w Polsce i na Litwie ca 1500–1800” (fot. Almut Bues, Zbigniew Krysiwicz)

W programie badawczym „Religia, polityka i gospodarka w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej” realizowane są w ramach wspieranego przez Unię Europejską programu badawczego „Marrying Cultures. Queens Consort and European Identities 1500–1800” dwa projekty częściowe. W współpracy z bibliotekami i muzeami badana jest następująca wskutek małżeństw dynastycznych ogólnoeuropejska wymiana kulturowa, przede wszystkim w Europie Północnej. Szczegółowa analiza dotyczy zarówno aspektu intelektualnego jak i materialnego tej wymiany.

Sabine Jagodzinski: Reprezentacje tożsamości szlacheckiej w Prusach Królewskich w XVII i XVIII w.

Prusy Królewskie w ramach dawnej Rzeczypospolitej (1454–1772) charakteryzowały się dużą autonomią, która przyczyniła się do powstania silnej świadomości regionalnej. Terytorium to było wielojęzyczne, wielowyznaniowe, jak również ukształtowane poprzez struktury stanowe i miejskie. Wykazywało więc rozmaite zachodzące na siebie kategorie odniesień. Szlachta pruska jako grupa była niejednorodna, a jako elita konkurowała z miejskim patrycjatem. Między innymi z tego wynikało duże znaczenie, jakie przywiązywano do reprezentacji w warstwie wizualnej i w obszarze sztuki. Aspekty te były także podstawowe w genealogii oraz świadomości grupowej.

Relikwiarz św. Walentego, ufundowany przez Jadwigę Działyńską, Chełmno, kościół Wniebowzięcia NMP (fot. K. Kotlewska-Herman)

W ujęciu reprezentatywnych wzorców myślenia i obszarów działania szlachty granice zewnętrzne okazywały się płynne i różniły się od terytorialnych. W projekcie badawczym rozważane są następujące kwestie: Jakimi środkami artystycznymi i materialnymi posługiwali się w obszarze reprezentacji magnaci i zamożna szlachta? Czy w wizualnych, materialnych bądź performatywnych reprezentacjach w Prusach Królewskich objawiała się szlachecka „tożsamość regionalna” lub też szlachecki „kosmos tożsamości regionalnych” (Bömelburg)? Czy można uchwycić ogólne ponadregionalne przestrzenie reprezentacji? Jakie czynniki, artystyczne inspiracje i uwarunkowania czasowe były decydujące dla takiej, a nie innej formy reprezentacji?

Chorągiew nagrobna Pawła i Jana Działyńskich, Nowe Miasto Lubawskie, kościół św. Tomasza (fot. Jakub Grabowski, www.thelightpainter.pl)

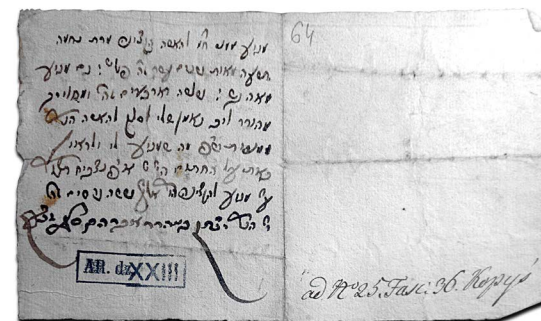
Analiza prowadzona jest z perspektywy historii sztuki. Podstawowymi źródłami są dzieła sztuki, wytwory rzemiosła artystycznego i architektury. W związku z burzliwą historią polityczną tego regionu są one rozproszone i niejednokrotnie ich istnienie potwierdzone jest jedynie w materiale archiwalnym lub w starszej literaturze przedmiotu. Wśród najważniejszych źródeł należy wymienić między innymi siedziby szlacheckie wraz z ich wyposażeniem, kościoły, nagrobki lub inne fundacje oraz druki okolicznościowe. Porównawczo w perspektywie ponadregionalnej analizowane są także podobne procesy w Prusach Książęcych oraz innych regionach Rzeczypospolitej i poza jej granicami.

Maria Cieśla: Środkowoeuropejski region gospodarczy jako miejsce działania żydowskich przedsiębiorców w XVIII w.

W tym projekcie region rozumiany jest jako obszar ludzkiej działalności. Badania dotyczą sieci kontaktów wytworzonych przez przedstawicieli żydowskich elit gospodarczych. Takie ujęcie umożliwia uniknięcie kategoryzacji politycznych, etnicznych i narodowych. Podejście to okazuje się szczególnie istotne w przypadku badań nad Wielkim Księstwem Litewskim, które dotychczas przedstawiane było przede wszystkim w perspektywie narodowej. Analiza relacji pozwala, w oparciu o zarys polityczno-geograficzny, na przedstawienie granic regionu gospodarczego

oraz osób, które go tworzyły. W studiach żydowskich skupienie uwagi na jednostkach jest o tyle istotne, że w dotychczasowych badaniach Żydzi z terenów dawnej Rzeczypospolitej postrzegani byli jako anonimowa grupa. Podobne studia z obszaru Europy Zachodniej pokazują, że badania prowadzone z perspektywy poszczególnych jednostek umożliwiają nowe podejście do problemu asymilacji i akulturacji Żydów. Zagadnienie to ma kluczowe znaczenie dla historii Żydów w epoce wczesnonowożytnej.

Podstawowe pytania badawcze projektu są następujące: Jak przedstawiają się granice żydowskiego regionu gospodarczego w stosunku do granic politycznych? Jaką funkcję pełnił ten region w systemie gospodarczym dawnej Rzeczypospolitej? Jakie strategie stosowano do zawierania licznych i rozgałęzionych kontaktów gospodarczych? Jaka była etniczna i społeczna struktura tych powiązań? Jakie różnice regionalne można zaobserwować w porównaniu z Europą Zachodnią? Centralnymi postaciami projektu są bracia Gedal i Szmojło Ickowicz. Jako faktorzy radziwiłłowscy i dzierżawcy wielkich dóbr magnackich, handlowcy i przedsiębiorcy działający w Wielkim Księstwie Litewskim od lat trzydziestych do początku lat pięćdziesiątych XVIII w. byli najbardziej wpływowymi i najbardziej znanymi Żydami w opisywanym regionie. Materiał źródłowy stanowią korespondencja i dokumenty handlowe braci, które obecnie przechowywane są w warszawskim i mińskim archiwum Radziwiłłów.

Rachunek wystawiony przez współpracownika Szmojło Ickowicza, AGAD, AR XXIII, T. 34, p. 1, s. 64 (fot. Maria Cieśla)

*Program badawczy „Religia, polityka i gospodarka
w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej” /
HERA Joint Research Programme
„Marrying Cultures. Queens Consort
and European Identities 1500–1800”*

**Urszula Zachara-Związek:
The Habsburg Wives of Sigismund Augustus.
Marrying Cultures – Clashing Cultures**

Celem tego projektu jest rekonstrukcja rozmaitych aspektów wzajemnej wymiany kulturowej, wynikającej z małżeństw polskiego króla Zygmunta Augusta z Habsburżankami, siostrami Elżbietą (1543–1545) i Katarzyną (1553–1572). Podstawowe pytanie dotyczy tego, czy i jakie nowe zjawiska kulturowe pojawiły się na dworze królewskim w Polsce wraz z małżeństwami króla Zygmunta Augusta z arcyksiężniczkami. Zakres i znaczenie tych zmian analizowane są w odniesieniu do ceremonii dworskich, organizacji dworu, religii, muzyki, literatury itd. W których obszarach innowacje te były możliwe, a w których nie, i co o tym decydowało? Przedmiotem badań są również kierunki transferu kulturowego. Czy Habsburżanki przejmowały wzorce, które zastały na dworze jagiellońskim?

Lucas Cranach, mł., Elżbieta Habsburżanka,
Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie
(fot. BurgererSF, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b1/Cranach_the_Younger_Elizabeth_of_Austria.jpg)

Punktem wyjścia badań jest charakterystyka otoczenia, w którym wyrastali przyszli małżonkowie, a tym samym określenie „kapitału kulturowego” obu stron. Istotnym zagadnieniem jest również pytanie, w jaki sposób można w połowie XVI w. zdefiniować „kulturę jagiellońską” i „kulturę habsburską”. Nawet jeśli są to nie do końca określone pojęcia, to jednak można w ich perspektywie przedstawić, jak postrzegana i spełniana była rola królowej. Z tym związane jest pytanie o stosunek ustanowionych norm i indywidualnych decyzji w odniesieniu do działań królowej. Porównanie pozycji oraz postawy obu arcyksiężniczek – rodzonych siostr – okazuje się dla badanej problematyki niezwykle owocne, niezależnie od odmiennych okoliczności zawarcia obu tych małżeństw.

Lucas Cranach, mł., Katarzyna Habsburżanka,
Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie
(fot. BurgererSF, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cranach_the_Younger_Catherine_of_Austria.jpg)

Nagrobek Zofii Jagiellonki, Wolfenbüttel, kościół mariacki (fot. Almut Bues)

Almut Bues: Zofia i Katarzyna Jagiellonka

Głównymi bohaterkami tego projektu są córki polskiego króla Zygmunta I i Bony Sforzy. Zofia poprzez małżeństwo z Henrykiem I została księżną Braunschweig-Wolfenbüttel. Z kolei Katarzyna wydana za szwedzkiego księcia Jana III Wazę była matką późniejszego polsko-litewskiego króla Zygmunta III. Główne pytanie badawcze projektu dotyczy wpływu unii dynastycznej na obustronną wymianę kulturową. W których dziedzinach małżonka króla mogła wносить wkład w życie kulturalne jej nowego dworu? W jaki sposób przebiegały procesy negocjacyjne w dziedzinach kultury, języka

i wyznania? Jakie były trwałe skutki owej wczesnonowoczesnej wymiany kulturowej? Badania mają wykazać, w jaki sposób teksty, przedmioty, muzyka i architektura tworzą powiązane ze sobą przejawy wymiany kulturowej. Zależnie od sytuacji politycznej, społecznej i religijnej, rola małżonki króla w tym procesie mogła być bardzo aktywna, jednak królowa mogła również stać się jedynie narzędziem dworu lub spełniać funkcję inicjującą i przyspieszającą pewne procesy.

W ramach projektu zrealizowano w 2016 roku w NIH warsztaty „Frictions and Failures. Cultural Encounters in Crisis” oraz towarzyszącą im wystawę „Royal Marriages of Princes and Princesses in Poland-Lithuania, c. 1500–1800” na Zamku Królewskim w Warszawie.

Nagrobek Katarzyny Jagiellonki, Uppsala, katedra (fot. Almut Bues)

W zakresie badań nad epoką wczesnonowoczesną dotychczas ukazały się, zarówno w ramach serii instytutowych jak i poza nimi, następujące monografie, edycje źródłowe oraz tłumaczenia.

Monografie

Martin Grüneweg. *Życie Europejczyka – Ein europäischer Lebensweg*. Katalog wystawy w Klasztorze O.O. Dominikanów w Krakowie, red. A. Bues, Z. Krysiwicz, Kraków/Warszawa 2008.

Almut Bues, *Die Jagiellonen. Herrscher zwischen Ostsee und Adria*, Stuttgart 2010.

Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki dyplomatyczne w latach 1343–1660, red. A. Bues, J. Grabowski, J. Krochmal, G. Vercaemer, H. Wajs, Warszawa 2014.

Royal marriages of princes and princesses in Poland and Lithuania, c. 1500–1800, companion guide to the exhibition April–May 2016, The Royal Castle in Warsaw, June–July 2016, Palace of the Grand Dukes of Lithuania in Vilnius, red. A. Bues, Z. Krysiwicz, Warsaw 2016.

Igor Kąkolewski, *Melancholia władzy. Problem tyranii w europejskiej kulturze politycznej XVI stulecia*, Warszawa 2007.

Samotrzeć, w kompanii czy z orszakami? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012.

Seria „Quellen und Studien” [„Źródła i studia”]

Tom 16: *Zones of Fracture in Modern Europe: Baltic Countries – Balkans – Northern Italy / Zone di frattura in epoca moderna: Il Baltico, i Balcani e l'Italia settentrionale*, red. A. Bues, Wiesbaden 2005.

Tom 18: *Die Personalunionen von Sachsen-Polen 1697–1763 und Hannover-England 1714–1837. Ein Vergleich*, red. R. Rexheuser, Wiesbaden 2005.

Tom 19, 1–4: *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562–ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, wyd. A. Bues, Wiesbaden 2008.

Tom 20: *Die Apologien Herzog Albrechts*, wyd. A. Bues, Wiesbaden 2009.

Tom 21: *Martin Gruneweg (1562–nach 1615). Ein europäischer Lebensweg / Martin Gruneweg (1562–after 1615). A European Way of Life*, wyd. A. Bues, Wiesbaden 2009.

Tom 29: Jürgen Heyde, *Transkulturelle Kommunikation und Verflechtung. Die jüdischen Wirtschaftseliten in Polen vom 14. bis zum 16. Jahrhundert*, Wiesbaden 2014.

Tom 32: *Frühneuzeitliche Reiche in Europa. Das Heilige Römische Reich und Polen-Litauen im Vergleich / Empires in Early Modern Europe. The Holy Roman Empire and Poland-Lithuania in Comparison*, red. T. Gromelski, C. Preuße, A. Ross, D. Tricoire, Wiesbaden 2016.

Seria „Klio in Polen” – tłumaczenia z polskiego

Tom 7: Antoni Mączak, *Ungleiche Freundschaft. Klientelbeziehungen von der Antike bis zur Gegenwart*, tł. P. O. Loew, Osnabrück 2005.

Tom 10: Edmund Kizik, *Die reglementierte Feier. Hochzeiten, Taufen und Begräbnisse in der frühneuzeitlichen Hansestadt*, tł. P. O. Loew, Osnabrück 2008.

Seria „Klio w Niemczech” – tłumaczenia z niemieckiego

Tom 14: Johannes Burkhardt, *Stulecie reformacji w Niemczech. Między rewolucją medialną a przełomem instytucjonalnym (1517–1617)*, tł. B. Baran, Warszawa 2009.

Tom 15: Heinz Schilling, *Jedność i różnorodność Europy we wczesnej epoce nowożytnej: religia – społeczeństwo – państwo*, tł. J. Górny, K. Kowalewski, Warszawa 2010.

Tom 18: Bernhard Struck, *Nie Zachód, nie Wschód. Francja i Polska w oczach niemieckich podróżnych w latach 1750–1850*, tł. Z. Owczarek, R. Zielnik-Kołodzińska, Warszawa 2012.

Tom 19: Barbara Duden, *Historia ciała. Lekarz i jego pacjentki w osiemnastowiecznym Eisenach*, tł. J. Górny, Warszawa 2014.

Tom 20: Gottfried Schramm, *Szlachta polska wobec reformacji 1548–1607*, tł. J. Górny, Warszawa 2015.